

ЧУРАПЧЫ
УДУУРҮН
НАБЫАТА

Ыйдаады сөнүү 40—80 мм, буолара күүтүүлэр, ити элбэх сааллаах орто сөнүүгэ чугасанар, сорохторуттан элбэх. Күүстээх ардахтар ый үгүс күннэрингэр түбүхтэрин сая.

АТААРЫЛЛЫ

(Көпөзөн).

пын, кыра ойго салыстаахпын. Туох буолуой, сатын да барыам.— диир Дьөгүөсэ ону истэн.

Ол көпөзө олордохторуна тастыт эдьиниэ Даша көтөн түстэ. Кини эмиз биригэдьиригэ сылдьан ат көрдөспүтүн аһаастаабыт.

— Ат биэрбэттэр. Сордох дьон. Хайдах буолабыт?

— Сатын барыам. Бир күнүнэн тийер минин дин олорор. Байи оройон да мине ыраах сир. Үрк-сөөгө, тэлэтириэйтэ син ыраахан буолуо.— дин түстэ хай-сабар Нида.

Даша сурдун аһыммыт харааһынан көрөн кэбистэ. Кинилэр элэлэригэр биригэ итиллиттэрэ. Онон да буоллаа, дууһаларын мыйгыһаһаллар, бэйэ-бэлэрин тыл быһаарыттан өйдөһөллөр.

— Мин билгитин уопускаа сылдьабын. Онон сарсын мин барсыам. Хайа, атаарар иһи эмиз наада. Баран иһэн аараттан убай Өлөксөйтөн ат уларсыахпыт. Суопсунас аттаах дии, уларсар иһи.— дитэ Даша олордохтуу түһэн баран.

— Хата ол сөп.— дин түстэ Нида. Балта барсарга быһаарыммыттан олус үөрдө. Хайа быраата оройон кинигэр билэр ыла да суох ээ.

— Ол дойдута тийэн хайдах сылдьар?

— Хата булан сылдьар кини буолуо. Барыны бары толкуйдаан үлэлэр, онорор. Оттон уонна хоргус собуе оҕо, онон наһаа харса суохтарга киниэн биэрбэт иһи.

— Сарсыардаанга дээр, — дин баран Даша элэс гынан хаалла.

Дьөгүөсэ Николай Островскай «Ыстаал хайдах хатарыллыбыта» дин кинигэтин бүтүрү ааҕан кэбистэри, балайда олордо. Кинигэтин бүтүрүн сабан баран, тоҕо эрэ имэрийи ыла, чочумча саҕата суох олордохтоо, онтон долбууртгар илдьэн уурда уонна оронун оҕостон утуулары сытта. Уута кэлэн биэрбэтэ. Араас санаалар киниэн табыстылар. Кинигэ героини босхот буолан сытан советскай ыҥчат барыта таптаан аарар, олорор халыур оҕостор бу үтүөнөннээх кинигэни хайдах суруйбутун беккини санаата. Кини «кэлин кыбыста сылдьыбат гына олоҕу олордохха наада» дин этинтин олус биһирээтэ. Олус да бэргэнилик эппит эбит дин санын сытан утуулан хаалла.

Түүн түбэтэрин арай киниэхэ сибэкки бөдөнү үргээн бэлэх биэрдиһэр. Ол сибэкки сүүнэ улахан дьорбөтүн туһутунан халлаанга көтө сылдьар эбит. Бэриэ сылаанньыһан утуула сыттаһына, кини эрэ суорбаны тардылаан уһутунарда. Көрө түспүтэ, эдьиниэ кэлэн «тур» дин турар эбит.

Туран түргэн соҕустук суунаан, аһаан барарга тэриннэ. Аһы олорон дьонугар түһэн сибэкки бэлэтэнигин уонна көтө сылдьыбытын туһунан көпсөтө.

— Дьэ үчүгэйдик аһанньыһыкын, — дин тойонноото күтүөтэ. — Кытаат, үчүгэйдик сулууспалаан илэ оҕус. Каллаххына хайаан да үөрэннэ этэ.

— Сөп. Бэйэм даҕаны кэлээт үөрөнөр санаалаахпын.

Сотору Даша көтөн түстэ.

— Хойутаары гыныбыт. Барыахха. Хайа, бырааһыгыгар туах наһаа биэрдиһит? — дин баран эдьиниэ күүтүтүн көрүтүлээн кэбистэ.

— Сүбэлээххэ айылаабы барытын эттибит. Бир мөһөөк харчы биэрдибит. Аара ас атылаһан аһы сылдьаа этэ.

— Саамый сөпкө гыммыккыт. Чэ, быраһаайдарың. Эдьиниэ күүтүөтэ Дьөгүөсэни сүүһүттэн сылаан ылдылар. Таһырдыа субуруһан тахсан, ыраахтаахтарыгар дээр ытамньыһан уу-хаар баспыт харааһынан батыһа көрөн хаалдылар. Даша быраатын тэлэтириэйтэтин тутта. Дьөгүөсэ лэлээскэ, кыра тууһастаах арыы, уларыттар таһас, саллаат кини аһыар иһитэ утуллубут рюкзактын үлүһүн соҕустук тутан сүтэн кэбистэ.

Суоллара көпөтөдүнэ көккөһөн, ыһараатаһына субуруһан, айахтара хам буолбакка көпсөтө-көпсөтө сулбучу собуе хаамсан иһэлэр. Сайын бүтүн эрэр буолан чычыһаах ырыата иһилибит. Арай кинилэр көпсөтүннэрин сизгэрбэттэн, тураах «даах» диирө иһиллэр. «Суох», «суох» дин дин суор обургу көтөн күлсүйөн ааста.

Эдьиниэ ону истэн мүчүн гына уонна:

— Дьөгүөсэ, ити айыһа онноһор көтөрдөр атаа

раалар. Эһиэхэ атар нэс тылбын кинилэр эмиз биһирэстэллэр. Охсуспат, атиспэт буол дьэбиллэр, суор «Суох, охсуспат», — дитэ. Оттон алдаатаһым айы тураах «даа, даа» бөдөнү түһэрэр. Кэлин үөрөннөххүнэ, айылда үөрэхтөө буолсугун. Сулууснаах киниттэн хайаан да үөрөнөүр.

Балайда хаамнааһыттарын кини, колхозтарын кини бөһүөлэни дьыалары көһүнүлэр. Соҕотох уулуусунаан барбахтаан иһэн убайдара Өлөксөй дьыһыгэр тийэн киирдиһэр.

Ону-маны көпсөһүтүтэн баран Даша убайыттан оройуонга тийэргэ ат көрдөстө.

— Дьөгүөсэ бэлэр улаатта дуо? Көрдөххө, ыраата да бэрт, саллаакка маарынныа да суох курдук. Арай оҕо эрдэһиттэн бу төбөтө эрэ улахан. Үөрэхтээх кини буолара буолуо. Бачча ыраах сиргэ сатын барыахпыт дуо? Ити сымнабас ыгыыр ат баар. Ону мөһөстөн, табалаһан айаннаан көрөө иһигит. Чэ, үчүгэйдик сулууспалаан, иэскин төлөөн кэл. Эр киһи эбэрһиннэ буоллаа дин. Онноһор бийиги фашистары кытары сэриннэһэн кыайыппыт. Билигин элэлэх кэмгэ сулууспалаан сэрин курдук буолуо дуо эрэри, сулуусна, саллаат олоҕо кытаанах буолуохтаах.

Убайды быраат көпсөтө олордохторуна, Даша саҕата суох таһырдыа элэс гынан хаалла. Кини колхоз көпсөһүтүтэтигэр тийэн, председатели кытары көпсөһүтүн 200 мөһөөк солкуобайы абаанса ылан кэлбит.

— Дьөгүөсэ, бу үчүгэйдик үлэлээбитиг иһин 200 солкуобай харчыны биэрдиһэр. Үчүгэйдик сылдьан кэлэң үһү.

— Сөпкө гыммыттар, маладыастар. Мэ бу бир мөһөөгү итиннэ эбинэн кэбис. — Өлөксөй кумааһыныгыттан уон устуука уоннуулаабы ылан быраатыгар туттаран кэбистэ.

Дьөгүөсэ халбоон 400 харчыланна. Бачча элбэх харчыны хаһан да тута илигэ. Куоракка киирдэххинэ аһымы ылыһым дин саныр.

Дашаһын сороһор аттарын мөһөстөн, сороһор хардарыта хаамсан, кудучу собуе айаннаан иһилэр. Уһун суолу быһа айахтара хам буолбат. Улахан киһи быһыыһынан эдьиниэ наар сүбэлэни, үөрэтэ истэ.

— Хамандырдарын тылларын истэр буол. Рюкзак тутуһа сырыт. Саллаат дин бийиги элэлэх олохпут харабыла. Кини чыһыннэ, кырдыксыт, төлөрүмтүө, бэрээдэктээх, күүстээх-уохтаах, өмкүлө суох киһи буолар. Чааснар тийдэххинэ суруһаар. Дьонус суохтуохтара.

— Сөп, эһиги алтымыһын тодорон кэлэҥ. Үрдүн үөрэни хайаан да бүтүрүөм.

Көпсөһүтүтэтигэр буолан оройон кинигэр кэлбиттэри билбэккэ хаалдылар. Даша билэр ылыгар тийэн кинилэр. Сарсыарда эрдэ туран, аһаан-сизэн баран 9 чааска военкоманка тийдиһэр.

Военкомат олбуорун иһигэр рюкзактаах, тэлэтириэйтээх оҕо бөҕө мустубут. Сотору олбуор таһыгар таһааран Ада дойду сэриниһигэр баран олбүттэр өйдөбүннүктэрин кинигэр стройдаттылар. Оройон байыаннай комиссара майор Сотников, партия, комсомол райкомнарын секретардара, Ада дойду сэриниһи кыттылаахтара армияда барааччылары атаарар алгыс тыллары эттилэр.

Оттон бэс табаһас тийэр массынналар кэлбиттэригэр уочаратыһан олордутаахтала. «Быраһаай-даһааччылар тахсан биэриң!», дьэбиттэригэр, атаара кэлбит ийэлэр, абалар туоран биэрдиһэр. Дьөгүөсэ үһүс массыннада кэлин дьэки олордо. Эдьиниэ Даша тугу эрэ санаран айаа оппонтуур. «Иһини дьэки олоҕо» диир быһыһаах да, быраатыгар онук кыах тиксидэтэ. Дьөгүөсэ дьон ортотугар турар эдьиниэ далбаатын-далбатын хараһын уутун соторун көрөн, эмиз кэргэнигэ кычыһыһан, уйадыһан ыла. Буор суол быһыһы көбүтөн массынналар түс ардаа түһэ турдулар.

Ити курдук армияда атаартаран баран Дьөгүөсэ Чуумпу акыйаан Муоратаабы байыаннай флотугар уу аһыһан сылдьар хараабыла түөрт агар сыл сулууспалаан, старшина второй категории дини чыһыннаан, иһин төлөөн, дьонун эрэллэрин, бөһөтүн иһингэр андаһар курдук барыһыт тыһы тоһорон, этөгүнэ эргиллэн кэлбитэ. Кэлээт, эппитин курдук, хас да үөрөнү бүтэрэн, билгитин дойдутугар олорор. Эдьиниэригэр, күтүөтүгэр, үтүөнү баһарыт бар дьонугар, биһрдэ эмэ санаан кэллэһинэ, дириһтик наһтанар.

Е. МАКАРОВ—Үөкүйэ Дьөгүөр.

Маны билээһин дуо?

АҢЫҢАНЫ УТАРЫ ОХСУҢУУ

Саха сиригэр урукку да өттүгэр аһыһа көмүттэн көмүгэр хойдон кэлэр этэ. Кэһини 100 сылга кини улуустарга ити 2-4 сыл буола-буола хатылаһара.

Оттон 1930—31, 1947—49, 1953—59 сылларга улуустарга аһыһаттан биһр да чөлөөх сир ордуулаһа. 1947—49 сс. бу тиир тистээх уонка 180 тыһыһыһа гектар иһннээх, хоһуһалары баһыһалары суйдаабыттара.

Чураһы улууһугар аһарда 1980 сылга 23 тоһа аһыһа хоһуһуһа, нэһилэ устатыгар ону суох

оноргуу үлэтигэр 17848 киһи күнэ ыһыһыһыта. Ити сылга Таатта улууһугар «булгучулаахтын үлэ-дэһи биһригэ нэһилэлэрэ» биллэриллибиттэрэ. Аһыһаны утары охсуһууга туох туттулуһабыта?.. Аһа бастаан аһыһаны утары охсуһууга ядохимикаттар Маһа улууһугар 1908—10—18 сылларга туттула сылдьыһыттара.

